

Amb *f* de (Pompeu) Fabra: els elements extrínsecs en adjectius i adverbis

JOAN REBAGLIATO NADAL
Terminòleg del TERMCAT

1. INTRODUCCIÓ

Imaginem que un aplicat col·laborador de Pompeu Fabra en l'elaboració del *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC) hagués decidit incloure-l'hi a ell com a entrada, en reconeixement a la seva importància en la normalització de la llengua del país. Després de meditar-hi, hauria pogut redactar un article així entre els articles nous del dia:

fabrià -ana *adj.* Dit d'un lingüista que ordena el català basant-se en la claredat lògica i l'adequació a l'època.

Si, endut per l'admiració, el col·laborador de Fabra hagués decidit que hi havia també una manera de treballar pròpia del Mestre que valia la pena destacar, hauria pogut afegir-hi un segon article:

fabrianament *adv.* Amb una gran competència.

Com es pot observar, el primer article està prou acotat al món de la llengua, mentre que el segon permet construccions ben diferents de la imaginada. Per exemple, *fer retrats fabrianament* o *ballar un twist fabrianament*. El motiu principal d'això és l'element situat a l'inici de la definició de l'adjectiu («Dit d'un lingüista»), que no figura en l'adverbi. Quina funció té, doncs, aquest element? Quan hi ha de figurar? Com el representen els diccionaris catalans normatius, és a dir el DGLC i les dues edicions del *Diccionari general de la llengua catalana* de l'IEC (DIEC1 i DIEC2)? Hi ha altres representacions possibles?

Per respondre a aquestes qüestions, hem pres com a base d'estudi els adjectius i els adverbis continguts en la lletra *f* del DGLC. La tria té un doble significat: d'una

banda, disposar d'un corpus prou aleatori per ser representatiu del DGLC; de l'altra, retre també nosaltres un homenatge al gran lingüista que fou Pompeu Fabra.

2. ELS ELEMENTS EXTRÍNSECOS

L'entusiasta col·laborador de Fabra era conscient que en una definició sempre hi ha elements que caracteritzen semànticament el definit (la definició estricta) i, a més, de vegades també hi ha elements que indiquen quina mena de paraules poden acompanyar el definit en un discurs. Aquest segon tipus d'elements (anomenats *elements extrínsecs* per J. Rafel, denominació que aquí seguim) són necessaris quan la definició estricta es pot aplicar a més referents que la paraula definida, ja que així la seva presència impedeix a l'usuari la generació de frases incorrectes.

En el verb següent hi ha dos elements extrínsecs: el subjecte del definit i el complement directe.

fadar *v. tr.* Exercir *una fada* el seu poder (SOBRE ALGÚ).

Si prescindíssim dels extrínsecs, podríem construir l'oració següent:

*El dictador *fadava* durament els ciutadans.

La incorrecció es deu només al fet que el subjecte (*el dictador*) no compleix les característiques semàntiques atribuïbles a l'extrínsec *fada*.

S'ha de tenir en compte que un element extrínsec no s'articula com una llista tancada de paraules, sinó com un recull de característiques semàntiques aplicables a un nombre indeterminat de referents. Així, un extrínsec subjecte «animal equí» fa referència a tots els individus definibles així: cavalls, eugues, poltres, ases, etc.

Finalment, perquè la informació proporcionada pels extrínsecs sigui útil, convé que compleixin una condició formal bàsica: que l'usuari, davant d'una definició, els pugui distingir dels elements que formen part del significat (els elements intrínsecs). Aquesta condició desitjable, però, no es compleix ni de bon tros en el conjunt dels diccionaris.

3. ELS ELEMENTS EXTRÍNSECOS D'ADJECTIUS I ADVERBIS EN EL DGLC

3.1. *En adjectius*

De l'estudi dels adjectius del DGLC es pot deduir, en primer lloc, que aquest diccionari recull els elements extrínsecs dels adjectius, tot i que només quan els

considera imprescindibles, i, en segon lloc, que els recull amb la fórmula *Dit de + nom*, anteposada a la definició estricta i sense cap coma separadora. Podem trobar extrínsecs en 38 casos d'un total d'uns 470 adjectius començats amb *f* (aproximadament, un 8 %, percentatge baix però que indica l'existència d'un criteri).

Exemple:

fressat -ada *adj.* *Dit d'un camí* freqüentat.

A continuació farem algunes observacions sobre aquest ús, amb relació tant a l'aplicació de la fórmula com al recurs a altres vies d'expressió dels extrínsecs. A efectes comparatius, en tots els exemples citats a partir d'ara donarem també les definicions del DIEC1 i el DIEC2.

Pel que fa a la correcció de la fórmula:

a) L'extrínsec pot resultar *redundant*, perquè la definició estricta ja conté prou elements per delimitar amb precisió el grup d'antecedents possibles de l'adjectiu.

Exemples:

fil·loxerat -ada *adj.* *Dit del cep, de la vinya*, atacats per la fil·loxera.

[DIEC1: Dit del cep, de la vinya, atacats per la fil·loxera.]

[DIEC2: Atacat per la fil·loxera.]

Atacat per la fil·loxera i fil·loxerat apunten al mateix grup de referents: ceps i vinyes. L'extrínsec és innecessari en la definició (com fa el DIEC2).

b) L'extrínsec pot estar *subespecificat*, perquè el grup de referents a què apunta és més gran que el grup d'antecedents possibles de l'adjectiu.

Exemple:

fusteny -a *adj.* *Dit esp. del líquid* que ha agafat gust de bóta.

[DIEC1: Dit esp. del líquid que ha agafat gust de bóta.]

[DIEC2: Que ha agafat gust de bóta.]

La definició fa que *fusteny* sigui aplicable a qualsevol líquid transportat en bótes (també l'oli i el vinagre), mentre que és probable que en realitat només es pugui aplicar a begudes alcohòliques. El DIEC2 augmenta la confusió, per la possibilitat d'aplicar-ho també a un sòlid.

c) L'extrínsec pot tenir una *caracterització errònia*, perquè el grup de referents a què apunta no coincideix amb el grup d'antecedents possibles de l'adjectiu.

Exemple:

fastigiat -ada *adj.* Dit de les branques dretes, acostades i paral·leles de certs arbres, com el pollanc.

[DIEC1: Dit de l'arbre que té les branques dretes i acostades al tronc de manera que la capçada esdevé llarga i estreta.]

[DIEC2: Que té les branques dretes i acostades al tronc de manera que la capçada esdevé llarga i estreta, s'aplica als arbres.]

No són fastigiades unes branques sinó un arbre. El DIEC1 i el DIEC2 recullen aquest canvi, però mantenen un extrínsec innecessari.

d) L'extrínsec pot estar *mal aplicat*, ja que s'utilitza per a entrades que no són adjectius.

Exemple:

a la funerala *loc. adv.* Dit de les armes portades boca avall en senyal de dol.

[DIEC1: Dit de les armes portades boca avall en senyal de dol.]

[DIEC2: Boca avall en senyal de dol, s'*aplica a* la manera de portar l'arma.]

La fórmula d'element extrínsec i l'encapçalament de la definició (*portades*) indiquen un tractament erroni de locució adjectival per a una locució adverbial. El DIEC2 ho corregeix, amb una fórmula molt interessant (estudiada en el punt 4.2).

e) L'extrínsec hauria hagut de figurar en la definició, perquè la seva absència fa que la definició apunti a un grup de referents més gran que el grup d'antecedents possibles de l'adjectiu.

Exemple d'extrínsec absent que era necessari:

fronterer -era *adj.* Situat prop de la frontera d'un territori.

[DIEC1: Situat prop de la frontera d'un territori.]

[DIEC2: Situat prop de la frontera d'un territori.]

El definit s'aplica a regions, poblacions i accidents geogràfics, com mostra el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* de l'IEC (*terres frontereres, poble fronterer, serralada fronterera*), mentre que la definició es podria aplicar a qualsevol element estàtic (**un arbre fronterer?*), fins i tot a un mòbil aturat (**un cotxe fronterer?*).

Pel que fa a vies alternatives a l'ús de la fórmula per expressar els elements extrínsecs, val la pena remarcar que se'n detecten almenys dues:

a) *Expressió de l'àrea temàtica* adjuntada a la definició, anteposada o posposada. Es dona en casos en què el pes semàntic de la definició el porta una paraula

polisèmica, ja que la indicació de l'àrea temàtica permet apuntar a quin significat de la paraula polisèmica es fa referència i, doncs, descartar tots els antecedents corresponents als altres significats. És prou freqüent per ser considerada un recurs alternatiu. (Tot i això, l'expressió de l'àrea temàtica és poc aconsellable, perquè comporta la introducció d'un element estrany a la definició, generalment deslligat de la sintaxi del conjunt.)

Exemple:

fugat -ada *adj.* En música, posat en fuga.

[DIEC1: En mús., dit del fragment elaborat a manera de fuga, però sense respectar-ne les regles estrictes.]

[DIEC2: Elaborat a manera de fuga però sense respectar-ne les regles estrictes.]

L'àrea temàtica permet saber que es tracta d'un terme de música i no de l'àmbit policial. El DIEC1 hi afegeix un element extrínsec (que, amb una altra redacció, per exemple «Dit del fragment musical», hauria fet innecessària l'àrea temàtica) i el DIEC2 suprimeix l'àrea temàtica i l'element extrínsec, cosa que converteix en poc entenedora la definició.

b) *Enumeració dels extrínsecs sense fórmula introductòria.* És un ús molt pròxim al tractament de les locucions nominals, tot i que la variació del nucli indica que no es considera una locució. Només se n'ha detectat un cas.

Exemple:

forro -a *adj.* Vaca, ovella, etc., forra, estèril.

[DIEC1: Improductiu, estèril, dit esp. de les ovelles, les cabres, les vaques, etc.]

[DIEC2: Improductiu, estèril, s'aplica especialment a les ovelles, a les cabres, a les vaques, etc.]

Finalment, s'ha de destacar el tractament donat a les locucions nominals nom + adjectiu. La ubicació a l'article de l'adjectiu d'aquestes locucions mostra que s'interpreten com un conjunt en què és l'adjectiu qui pren, en combinació amb la base, un significat especial. El resultat és que la definició s'assimila a una definició d'adjectiu amb un extrínsec, si bé aquí l'extrínsec apunta a una sola unitat de la llengua.

Exemple:

franc -a *adj.* Llengua franca, dit d'una llengua que és barreja de dues o més llengües i en la qual s'entenen els naturals de pobles distints.

[DIEC1: **franc -a** *adj. llengua franca* Llengua que és una barreja de dues o més llengües i en la qual s'entenen els naturals de pobles distints.]

[DIEC2: **llengua** *f. llengua franca* Llengua que és una barreja de dues o més llengües i en la qual s'entenen els naturals de pobles distints.]

El DIEC1 adopta una solució a mig camí, ja que hi dóna una definició de locució nominal però continua ubicant la locució en l'article de l'adjectiu, mentre que el DIEC2 resol tots dos punts.

3.2. *En adverbis*

En els adverbis, el tractament dels extrínsecs és ben senzill: com molts diccionaris, el DGLC no recull cap extrínsec. Només es poden localitzar dos casos que divergeixen d'aquesta exclusió:

1) La locució adverbial *a la funerala*, ja comentada. Com que té una definició pròpia d'un adjectiu, no és valorable la presència de l'extrínsec:

a la funerala *loc. adv. Dit de les armes portades boca avall en senyal de dol.*

2) La locució adverbial *de fluix*, definida a partir d'un exemple amb verb, en el qual es pot interpretar que aquest verb funciona com a element extrínsec:

fluix -a *adj. De fluix loc. adv. Obrar massa de fluix, sense reflexió.*

Això comporta que es puguin distingir dos grans grups d'adverbis, segons que tinguin una caracterització suficient o bé una caracterització insuficient per la manca d'un extrínsec que n'acoti l'abast.

a) *Adverbis suficientment caracteritzats*: Quasi sempre el pes semàntic el porta una paraula emparentada morfològicament amb l'adverbi, que imposa a l'adverbi les seves restriccions d'ús i fa innecessària, per tant, l'expressió d'un element extrínsec. Generalment, es recorre a una definició formulària (*Amb + nom, D'una manera + adjectiu*).

Exemples:

fogosament *adv. Amb fogositat.*

[DIEC1: Amb fogositat.]

[DIEC2: Amb fogositat.]

L'extrínsec resulta innecessari, perquè de tot allò que té fogositat es pot predicar que actua fogosament.

b) Adverbis *insuficientment caracteritzats*: Es dóna sobretot en definicions de locucions adverbials que no poden recórrer a una paraula de la família del definit (i, per tant, també en els adverbis definits per sinonímia amb una d'aquestes locucions).

Exemple:

franc -a *adj.* De *franc*, loc. adv., sense pagar.

[DIEC1: *de franc loc. adv.* Sense pagar.]

[DIEC2: *de franc loc. adv.* Sense pagar.]

La definició permet construir la frase **Va sortir del bar de franc* (vs. *Va sortir del bar sense pagar*), incorrecta, perquè apunta a un grup de referents més ampli que el grup de verbs que poden ser complementats per l'adverbi. Per contra, la frase possible *No s'hauria de treballar de franc* (amb la prova de la substitució, **No s'hauria de treballar sense pagar*) indica que la definició estricta tampoc no és adequada.

4. PROPOSTA D'UTILITZACIÓ

Amb relació als elements extrínsecs, es poden distingir dos grans sistemes de representació, de naturalesa diferent però que a cops coexisteixen en una mateixa obra:

— El sistema que podríem anomenar *formulari* (consistent en la utilització de fórmules fixades), vist fins ara en les definicions d'adjectius.

— El sistema *gràfic* (consistent en la introducció directa de l'extrínsec, marcat gràficament).

A part, també hi ha la possibilitat d'introduir un extrínsec en la definició sense fórmula lingüística i sense marca (és habitual, per exemple, amb els complements de règim), però aquesta solució, com hem dit, no és desitjable.

4.1. Sistema formulari

El sistema formulari consisteix a introduir els extrínsecs per mitjà de frases fixades i úniques, diferenciades de la definició estricta.

En el cas dels adjectius, les obres citades documenten dues grans fórmules:

— *Dit de*, fórmula tradicional utilitzada pel DGLC i el DIEC1 que s'anteposa a la definició sense cap separació, de manera que la definició ha d'adequar als extrínsecs la flexió dels elements que hi estan lligats.

Exemple:

fressat -ada *adj.* Dit dels camins freqüentats.

— *S'aplica a*, fórmula introduïda pel DIEC2, que es posposa a la definició darrere d'una coma que actua d'element separador.

Exemple:

fressat -ada *adj.* Que és molt freqüentat, *s'aplica als camins.*

La fórmula del DIEC2 té tres avantatges molt clars per a l'usuari:

- 1) Delimita amb precisió la definició estricta.
- 2) No hi anteposa cap element, de manera que l'usuari troba en primer lloc el significat de la paraula. (En canvi, aquest mateix diccionari anteposa l'extrínsec de subjecte en les definicions verbals: «El cavall, cridar», a *renillar*.)
- 3) No ha d'adequar-ne la flexió a l'extrínsec, cosa que li atorga un caràcter més general.

Tots tres punts afavoreixen la comprensió del concepte, perquè dues informacions de naturalesa diferent (sentit i ús) es vehiculen cadascuna amb un camp propi. Es pot dir que representa, doncs, un avenç considerable.

Ara bé, aquest avenç no es deu tant a la fórmula com a la utilització que se'n fa. De fet, l'aplicació a la fórmula tradicional dels criteris del DIEC2 donaria el mateix bon resultat pel que fa a la comprensió de la definició.

Reprement l'exemple anterior, ara amb *Dit de*:

- Utilització tradicional: **fressat -ada** *adj.* *Dit dels camins freqüentats*
- Nova utilització: **fressat -ada** *adj.* Freqüentat, *dit d'un camí*.¹

Pel que fa als adverbis, l'absència d'extrínsecs en els diccionaris consultats no significa que siguin innecessaris. És possible que calguin en menys casos que en els adjectius i és clar que són més difícils de caracteritzar, perquè l'extrínsec d'un adverbi és un verb i l'extrínsec d'un adjectiu és un nom, i els verbs no es presten tant com els noms a les relacions d'hiperonímia. Així i tot, també és evident que força definicions adverbials estan subespecificades i que sovint això se solucionaria amb un extrínsec.

Com que no hi ha fórmules establertes, en proposarem dues: una de tipus tradicional, adequada als diccionaris que anteposen també la fórmula d'extrínsec en l'adjectiu, i una altra que segueix els criteris establerts pel DIEC2:

- 1) *Manera de* + verb en infinitiu, anteposada i sense coma.
- 2) *S'aplica a / Dit d'una manera de* + verb en infinitiu, posposada i separada per una coma.

Com hem vist abans, el DIEC2 adopta aquesta segona solució en la locució adverbial *a la funerala*, però es tracta d'un cas únic en tota l'obra i, per tant, no es pot considerar que respongui a un criteri.

1. Sembla preferible expressar l'extrínsec en singular i amb article indefinit.

L'article *de franc* abans esmentat,

de franc *loc. adv.* Sense pagar,

es podria redactar així, aplicant-hi també canvis de definició:

1) Fórmula de tipus tradicional: *Manera de prestar o adquirir un servei sense efectuar la retribució econòmica habitual.*

2) Fórmula amb els criteris del DIEC2: *Sense efectuar la retribució econòmica habitual, dit d' / s'aplica a una manera de prestar o adquirir un servei.*

4.2. Sistema gràfic

El sistema gràfic consisteix a introduir l'element extrínsec directament en la definició, amb un marcatge que el separi de la definició i n'indiqui la naturalesa. La virtut principal és que no requereix cap element lingüístic addicional i, per tant, és vàlid per a tot tipus d'extrínsec.

Els marcatges més utilitzats són els parèntesis (rodons o angulars) i els claudàtors. Hi ha obres que utilitzen el mateix marcatge per a tots els extrínsecs i n'indiquen la funció per mitjà de l'ordre o de subíndexs, i n'hi ha que varien el marcatge segons el paper sintàctic que desenvolupin.

En català, com a exemples més destacats d'aplicació, podem citar el tractament parcial del DGLC, el DIEC1 i el DIEC2 (recorren al sistema gràfic en el cas del complement directe, marcat entre parèntesis)² i el tractament global del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (obra de l'IEC en elaboració) i també del *Diccionari d'ús dels verbs catalans* (limitat als verbs i amb la peculiaritat que els extrínsecs consten en la denominació i no en la definició).

Exemples:

fressat -ada *adj.* (Camí) freqüentat.

de franc *loc. adv.* (Prestar un servei, adquirir un servei) sense efectuar la retribució econòmica habitual.

5. CONCLUSIÓ

Han passat més de setanta anys des de la publicació del DGLC. En aquest temps, la lexicografia ha avançat força, però l'avenç no s'ha reflectit prou en els diccionaris. El cas que ens ocupa n'és un bon exemple: la utilitat dels elements extrínsecs és quasi un lloc comú (almenys en les definicions parafràstiques), perquè capaciten l'usuari per generar un discurs amb el definit; per contra, la majoria

2. També es pot considerar pertanyent al sistema gràfic el marcatge entre comes del subjecte en el DIEC1 i el DIEC2, però aquest marcatge té l'inconvenient que no es pot aplicar a diversos elements alhora.

de diccionaris en recullen pocs i de manera millorable, sobretot en els adverbis. Per exemple, un bon ús dels extrínsecs faria sovint innecessària l'expressió de l'àrea temàtica dintre la definició.

Ara bé, la utilització dels extrínsecs té dos problemes greus per resoldre:

1) Cal ensenyar-ne la funció i la utilitat, ja que sovint els diccionaris estan infrautilitzats.

2) Si s'opta per indicar-los només en cas de diferències d'abast o de construcció³ respecte a la definició, la decisió d'incloure'ls sempre serà subjectiva.

Pel que fa al primer problema, creiem que caldria parlar-ne en les assignatures de llengua. I, pel que fa al segon, davant del dubte entre fer constar un extrínsec en una definició concreta o no fer-l'hi constar, ens sembla preferible l'opció de recollir-lo (en contra del criteri que sembla deduir-se del DIEC2), ja que la redundància en la definició no és perjudicial per a l'usuari, mentre que la subespecificació, sí.

Més de setanta anys després, potser el col·laborador de Fabra ja no redactaria les definicions de *fabrià* i *fabrianament* com llavors. Potser algunes de les modificacions afectarien els extrínsecs. I, posats a imaginar, potser la redacció que en faria seria similar a aquesta:

fabrià -ana *adj.* Que ordena el català basant-se en la claredat lògica i l'adequació a l'època, dit d'un lingüista.

fabrianament *adv.* Amb una gran competència, dit d'una manera de treballar.

O a aquesta:

fabrià -ana *adj.* (Lingüista) que ordena el català basant-se en la claredat lògica i l'adequació a l'època, dit d'un lingüista.

fabrianament *adv.* (Treballar) amb una gran competència.

Però el que és segur és que Fabra, a mig revisar les fitxes noves, somriuria amb bonhomia en arribar-hi, deixaria la pipa i pitjaria, amb modèstia, la tecla de supressió.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- FABRA, Pompeu (1983). *Diccionari general de la llengua catalana*. 17a ed. Barcelona: EDHASA. [1a ed., 1932]
- GINEBRA, Jordi; MONTSERRAT, Anna (1999). *Diccionari d'ús dels verbs catalans*. Barcelona: Edicions 62.

3. La presència d'extrínsecs per diferències de construcció es dona en el cas de definits verbs.

- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma de Mallorca: Moll; València: Edicions 3 i 4.
- (2006). *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* [en línia]. Barcelona: IEC. <<http://ctilc.iec.cat>>.
- (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana.
- (2008). *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* [en línia]. Barcelona: IEC. <<http://dcc.iecat.net/ddlc/index.asp>>. [En elaboració]